

ЖЕҢИШКЕ
75
★ ЖЫЛ ★

КЫРГЫЗ-ТҮРК "МАНАС" УНИВЕРСИТЕТИНИН СТУДЕНТИК ПРАКТИКАЛЫК ГЕЗИТИ

Манас

УЛУУ ЖЕҢИШТИН
75 ЖЫЛДЫГЫНА
АРНАЛГАН
АТАЙЫН САҢ

АПРЕЛЬ 2020 / САҢЫ: 78

WWW.MANAS.EDU.KG

Адамдардын жашоосу бир күндө өзгөрдү. Алардын кээ бирлери армияга чакырылса, кээ бири болсо түнкү уйкусунан аскер мылтыгынын үнүнөн ойгонду. Биз сөзгө тарткан ардагерлер 65 миллион адамдын өмүрү кыйылган согушта тирүү калышкан. Тарыхтын күбөлөрү башынан өткөргөн кыйын согуш жылдарын «Манас» газетине айтып беришти

ТАРЫХТЫН КҮБӨЛӨРҮ

Улуу Ата
Мекендик
Согуштагы
кыргызстан-
дыктардын
ролу

Кыргыз
профессионал
адабиятында
согуш темасынын
чагылдырылышы

Тарыхтын күбөлөрү

Бану Эрдоган Чакар
Регина Жаманкулова

Адамдардын жашоосу бир күндө өзгөрдү. Алардын кээ бирлери армияга чакырылса, кээ бири болсо түнкү уйкусунан аскер мылтыгынын үнүнөн ойгонду. Биз сөзгө тарткан ардагерлер 65 миллион адамдын өмүрү кыйылган согушта тирүү калышкан. Тарыхтын күбөлөрү башынан өткөргөн кыйын согуш жылдарын «Манас» гезитине айтып беришти

Бутумдун астындагы жер титиреп баштады

Учурда 96 жашка келген Петр Иванович ошол жылдары 17 жашында армияга чакырылат. Томск шаарында бир жылга жакын айдоочу курска баргандан кийин, Сталинград шаарына аскердик техника окуу жайына жиберилди.

Ал жакта толук кандуу деңгээлде даярдыктан өткөндөн кийин, танк айдоо окуусун улантат. Жетиштүү даражада жөндөмдүүлүккө ээ болгондон кийин фронтко жөнөйт. Согуш комплектерин жүктөп алып Киевди көздөй бет алышат. Иванович кан майданга келип түшөт. Ошол күндөрдөгү көз ирмемдерди кечээ гана болгондой эсине туткан ардагер ал күндөрдү мындайча эскерди: “Алгач биз фашисттерден Киев шаарын, андан кийин Житомир шаарын бошотуп алдык. Бирок чоң штурм али алдыда эле. 20-августта таң атаары менен жетекчилерибиз бизди танкалар жайгаша турган жерди каррап чыгуу үчүн согуш талаасына жиберешти. Согуш талаасына жеткенде таң атайын деп калган эле. Бир маалда “Канюша” деп аталган согуштук машинесинин сигналы берилди. Жашоо жандана түштү. Ок атышуулар башталганда бутумдун астындагы жер титиреп баштады. Жер астын-үстүн болгондой сезим болду”.

Досторумду фронтто таштоого аргасыз кылган жагдайга аябай кайгыртты

Ивановичтин эскерүүлөрүн угуп жатып, анын согушта жараланганына абдан кайгырганы көрүнүп турду. Жарадар болгон үчүн досторун жарым жол-

до калтырдым деп өзүн күнөөлүү сезет экен. Ал көз ирмемдерин төмөндөгүчө эскерди: «Биринчи катарда эч кандай кыйынчылыкка дуушар болгон жокпуз. Бүт жерди талкалап өтүп жаттык. Фашисттерди жолуктурган жокпуз, жалаң гана италиялыктар жана румындыктар бар эле. Немецтер менен 3 катарда беттештик. Ошол маалда командирибиз башын танктан чыгара коюп, жарадар болду. Биз ошол маалда алдастап, эмне кыларыбызды билбей калдык. Танканы душманды көздөй айдайын дегенде мен дагы жарадар болдум. Дароо эле Будапешттеги ооруканага жеткирилдик. Айыккандан кийин танк окуу жайына жиберешти. Ал жакты бүтүргөндөн кийин офицер наамын алдым. Мен окууну аяктаганча согуш дагы бүттү” – дейт ардагер.

1947-жылы Иванович согуштан үйүнө кайтат. Келген соң Трактор фабрикасында иштеп баштайт. Ал жакта 25 жыл үзүрлүү эмгектенип, ардактуу эс алууга чыгат.

Согуштун башталганын балык кармап жүргөндө билдик

97 жаштын чайын ичкен Михаил Николаевич дүйнөгө апаат алып келген – согуш башталган түндү минтип эскерет: “Согуштун башталган күнүн эч качан унута албайм. Ошол күнү 6-классты бүтүргөн элем. Каникулдун биринчи эле күнүндө байкем экөөбүз токойго барайлы деп чечтик. Кыялыбыздагы балыктан шорпо бышырыш үчүн балык уулаганы бардык. Күн жакшы маанай менен башталган. Балык кармадык, курсагыбызды тойгуздук. Чарчаганыбыздан ал жакта көзүбүз илинип кетиптир. Ойгонуп, үйдү көздөй жөнөгөндө аябай кеч кирип калган. Үйгө кайтып баратып мылтыгы бар, каска кийген аскерлерди

жолуктурдук. Ошол түнү согуш башталганын билдик. Эртеси күнү аскерлерибизди фронтко, кайтып келери белгисиз болгон улуу согушка узаттык”.

Тирүү калыш үчүн качкандан башка аргабыз жок эле

Ошол жылдын жай мезгилинде Николаев фронтко тамак-аш жибереш үчүн колхоздордо иштеди. Ал окуган мектеп убактылуу оорукананын ишин аткары, андыктан билимин башка мектепте улантууга туура келди. Фашист баскынчылар 1942-жылдын 7-июнунда Каратаяк районундагы шаарга бомба таштаганда согуштун үрөйдү учурган нерсе экендиги туюлду. Николаев жашаган жер Каратаякка жакын болчу. Ошол түнү болгон каргашалуу согуштун башталышын мындайча эскерди: «Ушунчалык коркконубуздан жер төлөгө качып кирдик. Тирүү калгыбыз келди. Качып гана кутула алмакпыз. “Ездохное” айылына качып бардык. Биз кутулдук деп ойлоптурбуз, көрсө көрө турган көргүлүгүбүз жаңы гана башталып жатыптыр».

Жүгөрү талаасында бир жума жашындык

Айлана-тегерек кичине тынчыганда Николаевич жана достору айылын көздөй жөнөшөт. Ичинде ракеталары бар унаа таап алышат. Мындай иш алардын башына эмне алып келээрин билбей ракетаны атып дагы көрүшөт. Ал маалда фашисттердин учактары аларга ок атып баштаган болот. Жашоосундагы эң кыйын учурду айтып жатып: “Качып кутулганга аракет кылдык, бирок маянап чыккан жок. Немец аскерлери бизди кармап алып, туткунга түшүрүштү. Канчалаган күн кыйнап жумуш жасатышты. Качканга шарт түзүлдө эле, биз качып чыктык. Үч күн бою жүгөрү талаасында жашындык, бирок көп узабай кайра эле колго түштүк. Ээн жерге алып барып, мазар казгыла деп айтышты. Аскерлер башка нерселер менен алаксып турганда кайрадан качканга аракет кылдык. Бир жумадай жүгөрү талаасында жашындык. Бул ирээт качканыбыз ийгиликтүү болду”.

Ушунчалык ачка болгонубуздан апам ыйлап, мага тилемчилик кыл деп суранды

“Үй-бүлөмдүн жанына кайтып келгенде “Ездохное” айылынын тургундарын 20 км алыстыктыкта жайгашкан Курск областына жакын бир жерге сүрүп чыгарышкан. Ал жакка бардым. Ошол мезгилдеги эн чоң маселенин бири – ачарчылык. Жейин десек эч нерсе колбузга тийчи эмес. Күндөрдүн биринде апам ыйлап, тилемчилик кыл деп айтууга аргасыз болду. Колхоздорго барып жардам берип иштеп берип жүрдүк. Азыр эми айткандан уяласың, бекитип, чөнтөктөрүбүзгө машак толтуруп үйгө алып келер элек”.

Николаевич 1944-жылы, 17 жашка толгондо армияга барат, фронтто 7 жыл жүрөт. Март айында Литваны бошотуш үчүн фронтко жөнөтүлөт. Ал жактан сыркоолоп калып, фронтто барып согуша албай калат. Согуш аяктагандан кийин таштап койгон окуусун улантат. 1963-жылы политехникалык институттун механика факультетин бүтүрөт. 36 жыл бою ак эмгегин өлкөсүнө арнаган Николаевич ардактуу эс алууга чыккан. Үй-бүлөсү менен тынч жашоодо жашап жатат.

Согуш төрт жаштагы кызды ата-энесинен ажыратты

Согуштун күбөсү болгон дагы бир ардагерибиз согуш башталганда төрт гана

жашында болчу.

Арадан көптөгөн жылдар өтсө дагы наристе кезинде ошол согуштун жүрөккө калтырган издери эсинен чыккан жок. Башынан өткөргөн тарыхый учурду ал мындайча эскерет: «Төрт жашымда согуш башталганда атамдан айрылдым. Согушка кеткен бойдон кайтып келген жок. Апам экөөбүз жалгыз калдык. Ошол күндөрдөгү эсте калган нерсе – үйдүн каршы тарабындагы ооруканага жараланган аскерлерди тынбай алып келип турушчу. Биз жашаган жерге абдан көп бомба түшчү. Нанга жетпей калган күндөрүбүз болгон. Ушундай оор учурда апам экөөбүздүн жолубуз эки ажырым болду. Апама шаардан качып кетүүсү сунушталды. Мени болсо бала бакчадан алып келген унаалардын бирөөсүнө салып, алып кетишти. Мени кичинекей балдар менен автобуска олтургузушту. Наристелер менен толтурулган автобустун терезесинен апамды акыркы жолу көргөнүм эсимде”.

Кыргызстанга мал ташыган вагондор менен келдик

“Вокзалга келгенде мал ташыган вагондорго отурдук. Кыргызстанга барасыңар деп айтышты. Бомба жааган Краснодар шаарынан суурулуп чыгып, Кыргызстанды көздөй бет алдык. Бизди абдан жакшы тосуп алышты. Биздин кейпибиз ушунчалык келишкен, кийим-дерибиз жырткыч эле, дароо курсактарыбызды тойгузушту, үстүбүзгө кийгени кийим беришти. Биринчи түнү мончоодо уктадык. Көптөн бери жылуу жана ыңгайлуу жерде курсагыбыз ток уктадык”.

Таштандыдан болсо да тамак табуу биз үчүн чоң бакыт эле

Краснодардан келген балдар 3 айдан кийин Саруу-Узгайити айылына жөнөтүлөт. Ошол учурда ардагер апабыздын май чукуру шишип, ооруп операция жасатат. Өзү кыйналганы аз келгенсип ушундай ооруга чалдыгат. Азыркы күнгө чейин кулагы жакшы укпаган тылдын ардагери – апабыз мындай окуяларды айтып бери: «Ооруканадан чыккандан кийин Ленинграддан келген бардык балдардай эле мен дагы Саруу-Узгайити айылына бардым. Ал жакта Нина Шишневна, Люся Алексеева жана Марина Русакова сыяктуу жакын курбуларым бар болчу. Төртөөбүз түшкөн сүрөттү азыркы күнгө чейин сактап келем. Кыйын күндөрдө бири-бирибизге апа, ата, бир тууган болдук. Картөшкөнүн кабыгын чогултуп, жууп, бышырып жеген күндөрүбүз дагы болгон».

«Апам кайда экен?»

Согуш аяктап, ачарчылык толугу менен токтобосо дагы элдер бир канча жыл ичинде нанга жетип калышты. Ушунчалык кыйын күндөрдү башынан өткөрсө дагы ардагер апабыздын “Апам кайда...” деген суроосу жоопсуз калды. Бул муңун жүрөгүнүн түпкүрүнө катып койноп билим алууга аттанат. Ал күндөрдүн мындайча эскерет: «1955 жылы фабрика завод мектебине тапшырдым. Жокчулук жакалап алды. Бутума кийерге туфли ала албай жыланайлак жүргөн күндөрүм болду. Окуу жайды бүтүргөндөн кийин жашоо оңой боло түштү. Ачка таап баштадым. Токуучулук жана жип фабрикасында токуучу болуп иштедим. Өзүмө биринчи жолу жаңы кийим сатып алганга мүмкүнчүлүк түзүлдү.

Фабрикада иштеп жүрүп болочок жолдошум менен тааныштым. Азыр 3 баланын энесимин, көптөгөн кыйынчылыктар артта калды.

Улуу Ата Мекендик согуш жөнүндө эскерүүлөр

65 миллиондон ашык адамдын өмүрүн алган Улуу Ата Мекендик согуш адамзат тарыхындагы эң оор аламааттардын бири экени белгилүү. Улуу Ата Мекендик согушка Кыргызстандан жалпысынан 365 миң аскер катышкан. Ар кайсы бөлүктөрдө согушуп, акырында 160 миң аскер артка кайтып келген жок. Булардын ичинде дайынсыз кеткендер да көп болчу. Мекенине кайтып келбей калган миңдеген аскерлердин артында чыркыраган ата-энеси, өмүрлүк жарлары жана балдары калды.

Доц.м.а.Гөкче Йогуртчу

“Бул макала/кабар, 2007-жылы Кыргыз-Түрк Манас университети, Мәлпеге университети жана Кызматташтык жана өнүктүрүү боюнча түрк башкармалыгынын “20-кылымда Кыргыз улуттук идентичилгүнүн өнүгүү процесси” оозеки тарых изилдөө жолугушууларынын алкагында жазылган”

2007-жылы кыргыз элинин Улуу Ата Мекендик согуш жылдарындагы жана андан кийинки жылдардагы абалын чагылдырган оозеки тарых жолугушуулары ишке ашырылды.* Бул иш чаралардын алкагында өмүрүнүн бир бөлүгү Советтер Союзу убагында өткөн, 1991-жылы 50 жаштан ашып калган адамдар менен жолугушуулар уюштурулган.

Бул жолугушуулардын натыйжасында ветерандар жана алардын жакындарынын жүрөк ооруткан эскерүүлөрү кагаз бетине түшүрүлдү. Бул макалада согуштун күбөлөрү интервьюларда айтып берген фронтто болгон жана ошондой эле тылда калган адамдар башынан өткөргөн кыйынчылыктар жөнүндө кеп салабыз.

“Согуштун башталганын радиодон угушкан”

Согуш күбөсү Абдыкерим Бактыгулов Улуу Ата Мекендик согуштун башталышы жөнүндө элдин радиодон уккандыгын айтат: “Ал кезде радио гана бар болчу. Телевизор деген нерсе жок эле. Кагаздан жасалан тегерек радио бар болчу. Ошол аркылуу кабарлашкан. “Согуш чыкты. 1941-жылдын 22-июнунда башталды” деп кабарланды бир күнү элге. Биз анда 16-17 жаштарда элек. Согуш чыкты дешти. Эл коркуп “Биз кантебиз, абалыбыз эмне болот” деп кабатырлана башташты”.

“Согуш талаасына 100-200 адам чыгып, кечинде 10-15 чакты эле солдат тирүү кайтчубуз”

Согуштун чоң азапка салып, укмуштай кыйроолорду жаратканын согуштун күбөсү Жапар Балтагулов мындайча эскерген: “Мен согушта 3-4 жылдай болдум. Германия менен макулдашууга кол коюлган, аны немистер бузуп, бизге согуш ачышты. Согуш деген абдан жаман нерсе. Мен согушта 13 күн туткунда жаттым. Ордендерим, сыйлыктарым көп. Ал жылдарда согуш талаасына 100-200 адам чыгып, кечинде 10-15 чакты солдат тирүү кайтчубуз. Ошентип атып 20-30 миллион адам көз жумду. Курск салгылашы болду. Бир күн ичинде бир миллион адам каза болду, бир күндө эле. Согуш болсо 4-5 жылга созулду. Эч токтобостон, түнү күнү..”

Согуштун дагы бир күбөсү Алмунзак Араев дагы кыргыз элинин кара жанын карч уруп күрөшкөнүн мындай сүрөттөдү: “Согушта кыргыздар жанын аябай салгылашышты. Элибиз ак ниеттүү жана намыстуу эле. Жакыр эле. Эч нерсени ойлонбостон, бомбаларды белдерине байлап, танктардын астына

денесин таштап атышты. Өлүм менен күрөштүк, бирок өз жаныбызды аягандык үчүн эмес, элдин аман эсенчилиги үчүн. Жеке өзүбүздү ойлобостон, өз башыбызды курмандыкка салып бердик”.

“Көп адам кырылып калды”

Согуштун күбөсү болгон Жапаркул Кыдырбаев ачкачылык жана ар түрдүү оору-сыркоолорду согуштун элге алып келген дагы башка кесепеттери катары атайт: “Согуш маалында элдин абалы абдан начар эле. Көп балалуу үйлөрдө котур, кара тумоо сыяктуу оорулар көбөйгөн. Ачкачылык болду. Машак чогултууга уруксаат беришкен жок. Айрым үйлөрдө наны жок, жалаң жарма ичип калышкан. Көп адам кырылып калды”.

Согуштун күбөсү Кыдырбаев башынан өткөргөн оор күндөр жөнүндө кепин мындайча улады: “Нан алыш үчүн кезекте турчубуз. Нанды талон менен алчубуз. Жетпей калчу. Таң атканча дүкөндүн түбүндө күткөн күндөрүм болгон. Талаадан отун терип, жонубузга артып келчүбүз. Согуш ушундай күндөрдү башыбызга салган”.

“Бүгүнкү күнгө чейин ал ачуу жылдарды эсимден чыгара алган жокмун”

Согуш талаасынан тышкары оору-сыркоолор дагы көп адамдын өмүрүн алды дейт Асанкары Азимов: “Элдин баары согушка кеткендиктен, калган эркек балдарга жазында жер айдоо үчүн аттарды бактырышчу. Оору сыркоо болду. Айрым жерлерде ачкалыктан өлгөндөр да болду. Аларды жерге коюу үчүн улуу жаштагы адамдар болбогондуктан, аларды дагы эле эселек бала болгон биз жерге берип аттык”.

Согуштун күбөсү Азимов сөзүнүн аягында: “Согуш маалында ачкачылык, оору сыркоо жана күн сайын ый токтогон жок. Бүгүнкү күнгө чейин ал ачуу жылдарды эсимден чыгара алган жокмун” деди.

“Иштин баарын аялдар аткарып калышкан”

Согуштун күбөсү Гүлсана Ашырова эркектер согушка кетип, көптөгөн кара жумушту аялдар аткарып калганын баяндап берди: “Согуш маалында көп кыйынчылыктар болду. Бардыгы согушка чакырылды. Иштин баары аялдардын моюнуна түштү. Эркектер согушта. Биздин айылдан да согушка кетишти. Менин жолдошум да согушка кетип, кайра кайтпай калды. Чөптү чаап, жонубузга артып келчүбүз. Тамак-аш жок. Кичине, аябай кичине нан беришчү. Анан эртеден кечке чөп чапчубуз. Согушка азык түлүк жөнөтчүбүз. Булардын анча-мынчасы жетип, калганы жолдо белде калчу экен”.

“Аялдар абдан кайраттуу, күчтүү болушат экен”

Бүбүсара Оморова согуштун аялдар жана жаш балдарга оор милдеттерди жүктөгөнүн айтат: “41-жылы согуш башталды. Биздин колхоздо эки гана эркек киши калган. Башка эч ким калган эмес. 14-15 жаштагы эркек балдарды да алып кетишти. Майда балдар менен аялдар эле калышты. Аялдар уй саап, эгин эгип, жер айдап, мал багып, топтолгон эгинди да өгүзгө жүктөп кампага жеткиришчү. Аял деген укмуштай күчтүү болот экен”.

Согуштун аяктагандагы элдин кубанычын Оморова мындайча сүрөттөйт: “Өзүбүз өлөөрчө ач болуп турганыбызга карабастан, согушка шейшеп, кийим кече жөнөтчүбүз. Түнү-күнү жип ийрип, байпак, мээлейлерди токучубуз. Топоздорду, мал жандыкты союп, этин поездге жүктөп жөнөтчүбүз. “Жеткиргендер бомбанын үнү угуп, миндеген аскер шейит кетти” деп айтып келише турган. Согуш ана бүтөт мына бүтөт деп атып согуш да бүттү. Ал күндөгү кубанычыбызды айтып жеткире турган сөз жок болсо керек. Согуш бүттү деп бири-бирибизди кучактап, ыйлаганыбыз”.

“Көп адам согуштан кайткан жок”

Согуштун күбөсү болгон Жапаркул Кыдырбаев Улуу Ата-Мекендик согушта миллиондогон адамдар курман болгондугун мындайча баяндады: “Мекенди кан-жаны менен коргошту. Менин бишимче, 27 миллион адам көз жумду. Германия тараптан 25 миллион адам каза болгонун айтып жүрүшөт. Чындыгында канча адам курман болгонун ким билсин. Көп адам согуштан кайткан жок. Менин агам бар болчу. Согушта курман болду.”

Аташ Турусбеков үй-бүлөсүнөн эки агасы согушка кеткенин айтат: “Согуш башталганда мен 8-9 жашта элем. Улуу агам Турусбеков Мырзабай 1943-жылы согушка аттанды. Артынан ортончу агам Турусбеков Молдакмат кетти. Эң улуу агам согуштан кайтпай калды. Эмне болгону белгисиз. Ортончу агам согуштан кайра келди. Ал мугалим болчу. Мугалимдерди согушка катышпасын деген уруксаат берилиптир. Бирок ал согуш бүткөндөн кийин келди. Аябай оор жылдар эле”.

Согуштун дагы бир күбөсү Алмунзак Араев согуш жөнүндө мындайча кеп салды: “Согушта кыргыздар көп болчу. Бирок мен барган жерде эч ким жок эле. Бул жактан 12-20дан кетчүбүз. Ал жакта болсо кыргыздардан мен эле болчумун. Кийинчерээк кыргыз эмес, адамды көрүүгө да зар болдук. Кете бересиң, кете бересиң, барган жеринде тууганың жок, агаң жок. Кийин мекенге кайтып келгенден кийин бул өлүптүр, тигил өлүптүр деп угуп билип жүрбөйлүбү. Мени менен бирге чогуу кеткен 10 кыргыздын ичинен азыр бирөө гана

бар. Калгандары баары согушта курман болушту.”

Бүбүра Кыдыралиева согуштан көптөгөн адамдардын майып болуп кайтканын айтып өттү: “41-жылы согуш башталганда атамды аскерге алып кетишти. Менден улуу агам бар эле, ал дагы кетти. Ал аскер болчу, офицер Мамыркан Кыдыралиев. Ал согуштан кайтпай калды. Менин туугандарыман эле согушка 17 адам кетти. Атам болсо согушта жарадар болуп, Берлиндин ооруканасында жатып, 1945-жылы октябрь айында майып болуп кайтты”.

“Согуш аяктады. Бир жагынан кубаныч, экинчи жагынан жокчулук бар эле”

Кыдыралиева согуштун издери дагы деле эсинде экенин баса белгилеп өттү: “Согуш бүткөн учурда атам жөнүндө кабар жок, апам өз баласындай багып чоңойткон атамдын иниси дайынсыз жоголгону жөнүндө кабар келди. Мен ал кезде кичинекей болчумун, ооруканада жаткам. Согуш бүттү деп майып болуп келгендерди көрүп кубанып ыйлашты. Дасторкон жайып токуп алышты. Согуш бүттү, калгандары да келет деп жесир калган аялдар аза күтүп сыздашты. Бир жагынан кубаныч, экинчи жагынан жокчулук бар эле. Кичинекей кезим болсо да эгин ташып, тоноп үшүгөнүм эсимден кетпейт”.

“Согуштан кайткан бир аскерди болсо да көрүү чоң кубаныч эле...”

Оморова согуштан кайткан адамдарды тосуп алууда адамдардын кубанычында чек жок эле деп эскерет: “Согуш бүткөндө, жогору жактагы айылда бир солдат кайтыптыр дегенди угаар замаат топтошуп алып аны көрүүгө жөнөйт элек. Согуштан кайткан солдаттарды көрүү ушундай керемет эле. Аны кучактап, өпкүлөп ээсин оодарчубуз. Келген келди, келбей калганы келбей калды. Согуштан кайткандар майып, бирисинин колу жок, башкасынын буту жок. Антсе да тирүү кайтканына курсант элек. Көптөгөн адмдар кайткан жок. Жаштардын баары кетти. Жолдошумдун бардык достору кетишкен. Эч ким кайтпай калды. Жолдошум гана калды. Ал дагы кайтпай калмак, эпилепсиясы бар болуп, кайра жөнөтүшкөн. Алматада алты ай ооруканада жатып, докторлар уруксаат берип, колхоздо калды”.

Согуштун күбөсү Манап Жоробеков болсо: “Согуш оңой бир иш болгон жок. Көп адам өмүрүн жоготту. Биздин аскерлерден дени карды соо келгени да, жарадар болгону да бар болчу. Мындан кийин эч качан согуш болбосун. Тынчтык болсун. Элибиз бакубат, ынтымак ичинде жашасын”, - деген тилегин айтты.

Улуу Ата-Мекендик согуштун аяктаганына 75 жыл толгонуна карабастан, согуш тийгизген жарааттар дагы эле толук айыга элек. Ушул макалада биз менен ой бөлүшкөн адамдардын айрымдары бул маектешүүлөрдөн кийин бул дүйнө менен кош айтышып кетишти. Бирок алардын ой пикирлери оозеки тарых жаздыруулары аркылуу мындан кийин да тарых барактарында жашай бермекчи.

Улуу Ата Мекендик Согуштагы кыргызстандыктардын ролу

1939-жылы 1-сентябрда Германиянын Польшага кол салышы менен башталган Экинчи Дүйнөлүк Согуш 1945-жылы 2-сентябрда аяктаган. Ал эми Германия 1941-ж. 22-июнунда СССРге кол салгандан кийин Улуу Ата Мекендик согуш башталган. Нацисттик Германия жана анын союздаштары менен СССР ортосундагы согуш мурда Советтер Союзунун курамына кирген мамлекеттерде Улуу Ата Мекендик согуш деп аталат. Бул согушта СССР эң көп зыян тартып, 27 млн атуулун жоготкон. Мурдагы СССРдин он беш республикасынын бири Кыргызстанда да бул согуш ар бир үй-бүлөдө терең издерди калтырган, кыргыздар да согуштун запкысын тартышты. Улуу Ата Мекендик Согушка Кыргызстандан 365 миң жоокер катышкан, алардын 160 миңи кайра кайтып келген эмес. Кыргызстандык 76 жоокер Советтер Союзунун Баатыры наамына татыктуу болгон, 150 000дейи орден жана медалдар менен сыйланган, 60 миңден ашуун жоокер дайынсыз жоголгон.

Кыргызстанда аскерге жалпы мобилизациялоонун жарыяланышы

Согуштун башталган алгачкы күндөн тартып Кыргызстанда да аскерге жалпы мобилизациялоо жарыяланып, аскердик бөлүктөр, дивизиялар түзүлө баштаган, аскердик даярдоо курстары ачылган. Бул согушта Кыргызстандык жоокерлер теңдешсиз каармандыктарды көрсөтүшкөн. Согуштун ал-

гачкы күнүнөн тартып Кыргызстандык жоокерлер фашисттик Германияга каршы айыгышкан согушка катышышкан. Кыргызстандан биринчи жолу Советтер Союзунун Баатыры наамына Фрунзелик Николай Дмитриев татыктуу болгон. Ал 1941-ж. 31-августта Белоруссияда душмандын үч танкын жок кылган. Генерал-майор И.Панфилов жетектеген негизинен Кыргызстандыктар жана Казакстандыктардан куралган 316-аткычтар дивизиясы

1941-ж. октябрь-ноябрь айларында Москваны коргоодогу салгылашууда эрдик көрсөтүшүп, курман болушкан. 1941-ж. И. Панфиловко жана дивизиянын 28 жоокерине Советтер Союзунун Баатыры наамы ыйгарылган. Алардын ичинде кыргыздардан биринчи жолу Советтер Союзунун Баатыры наамы берилген Дүйшөнкул Шопоков жана башка бир топ Кыргызстандыктар бар эле.

Дастанга айланган баатыр

1942-ж. 6-августта Дон дарыясынын жээгиндеги согушта Чолпонбай Түлөбердиев душмандын дзотун көкүрөгү менен жаап, теңдешсиз каармандык көрсөтүп, каза болгон. Анын эрдигинин аркасында Советтик Армия дзот жайгашкан дөбөнү каратып алышкан. 1944-жылы мартта Эстониянын аймагындагы согушта учкуч И.Таранчиев ок тийип, жалындап жаткан самолёт

тун душмандын колоннасына карай багыттап, аларды жардырып курман болгон. И.Таранчиевке 47 жылдан кийин 1991-ж. Советтер Союзунун Баатыры наамы берилген.

Советтер Союзунун Баатыры, генерал-майор Дайыр Асанов Сталинград салгылашуусунда жана Харьков облусундагы салгылашта душмандын аскердик техникаларын жана немец жоокерлерин жок кылган. Кыргыз жоокерлеринин ичинен чалгынчылар да чыккан. Чалгынчы, сержант Ашырбай Коёнкозов бир канча жолу душман тылына барып келген, ал жетектеген чакан топ душман транспортторун, байланыш системасын жок кылып, немис жоокерлерин туткунга түшүргөн. Анвар Чортеков 1943-жылы Днепр салгылашуусунда 30 немец жоокерин жок кылган.

Мекен үчүн жанын курман кылгандар

Советтик Армиянын катарында согушкан бир топ Кыргызстандык жоокерлер мекен үчүн өз өмүрүн курмандыкка чалышкан мисалдар абдан көп. 1942-жылы Кавказ фронтунда немецтик танкалардын курчоосунда калган Кубат Жуматаев акыркы гранаталарды өзүнө байлап, душмандын танк астына өзүн таштап, жардырып жиберген. 1942-жылы Кавказ салгылашуусунда Акун Садырбаев душман тарабынан оокатка келип түшкөн 16 гранатаны немистерге кайра ыргыткан, 17-граната колунда жарылып, курман болгон. 1944-жылы Латвияны бошотууда жарадар болгон Токубай Тайгараев гранатаны немистерге карай жардырып, көз жумган. Согушта 2 танкты талкалагандан кийин оор жараланган Муса Эсенгулов бомбаны колуна алып, душмандын танк астына боюн таштап, курман болгон.

1944-жылы курчоодо жалгыз калган Жумар Асаналиев, акыркы гранаталарын жардырып, өзү менен бирге немис жоокерлерин да өлтүргөн. 1945-жылы Асанбек Оторбаев Одер дарыясынын жээгиндеги согушта 2 гранатаны өзүнө байлап, жардырган. Ал эми офицер Кочкор Мурзакаримов ок тийип көзү көрбөй калса да душман курчоосунда жалгыз салгылашууну улантат берген, аягында гранатаны көкүрөгүндө жардырып, 96 немис аскерин кошо өлтүргөн.

Кызыл армиядагы кыргызстандыктар

Кыргызстандык жоокерлер Европаны фашисттик Германиядан тазалоого да катышышкан. 1945-жылы май айында Берлинди алууда Кызыл Армиянын катарында кыргызстандыктар да бар эле. Эркектер менен бирдей эле Кыргызстандан өз ыктыяры менен кыз-келиндер да фронтко барышкан, алардын ичинде кыргыз улутундагылар да болгон. Кыргызстандан жалпы 1395 кыз-келиндер ар түрдүү фронттордо салгылашышкан. Ысык-Көлдүн Жети-Өгүз районунан Советтер Союзунун Баатыры наамын алган Евдокия Пасько душмандын аскер техникасын жок кылуу максатында 800 согуштук учуу жасаган.

Согуш башталгандан кийин Советтер Союзунда согуш болуп жаткан батыштагы өнөр жай ишканалары тез арада Кыргызстан ичине кирген чыгыш аймактарына мобилизациялана баштаган. 1941-жылдан тартып Кыргыз ССРине көчүрүлүп келинген завод фабрикалар ар кайсы областтарга жайгаштырылып, чукул арада

согуштук заказдарды аткара башташкан. Согуш жылдарында завод фабрикалардын көчүрүлүп келиши республикада өнөр жайдын өнүгүшүнө оң таасирин тийгизген. Кыргызстанга көчүрүлгөн завод-фабрикалардан улам республикага жаңы инвестициялар тартылган. Мисалы, Ново-Троицк кант заводу, Токмок консерва заводу, Ош жибек фабрикасы сыяктуу жаңы өнөр жай ишканалары ачылган. Улуу Ата Мекендик согуш мезгилинде Кыргызстанда жалпы 36 ири өнөр жай ишканалары курулган.

Согуш жылдарындагы Кыргызстанда өндүрүш тармагы

Согуш жылдарында Кыргызстанда жергиликтүү кен-байлыктарды колдонгон согуш индустриясын өнүктүрүүгө маани берилген. Буга байланыштуу Кадамжай сурьма, Хайдаркан сымал комбинаттары, Ак-Түз коргошун заводу, сейрек кездешүүчү металлдар иштетилген Кашка-Суу заводу курулуп, ишке киргизилген. 1941-жылы жалпы СССРде өндүрүлгөн сымалтын 85%ын Кыргызстан камсыз кылган, дээрлик ар бир жардырылуучу затта жана окто Хайдаркандын сымабы болгон. 1940-жылы өнөр жайдын республиканын экономикасында үлүшү 50.2% болсо, 1945-жылы бул көрсөткүч 67.5%га жогорулаган. Кыргыз ССРинин өнөр жайлары негизинен фронтко кийим, азык-түлүк, согуштук техникаларды өндүрүшкөн. Жаңы электроиниялар, ГЭСтер, темир жолдор ишке киргизилген. Өнөр жайда 10 сааттык жумуш күнү кирги-

зилип, негизинен аялдар өспүрүмдөр эмгектенишкен.

СССРдин маанилүү айыл чарба райондору оккупацияга кабылгандыктан Кыргыз ССРинин айыл чарбасынын да мааниси өскөн. Кыргызстанда согушка зарыл болгон айыл чарба продукциясын өндүрүү кескин жогорулаган. Бундай өндүрүү 10%га, картошка 36.8%га, жашылча-жемиш 107%га, эт 57.4, жүн өндүрүү 63.3%га жогорулаган. Фронтко кеткен эркектердин саны азайгандыктан айыл чарбасында да негизги жүк аялдарга, өспүрүмдөргө жана кары-картандарга жүктөлгөн. Аялдар керек болсо согуш жылдарында колхоз-совхоздордо трактор, комбайн айдашып, шофёр катары да иштешкен. Колхоздордо кант кызылчасы, пахта сыяктуу техникалык өсүмдүктөрдөн жогорку түшүм алууда З.Кайназарова, К.Шопокова, А.Жолдошбаева, И.Исмаилова, Ө.Атабекова, Ш.Тезекбаева сыяктуу аялдар өзгөчө айырмаланышкан. Кант кызылчасынан жогору түшүм алган З.Кайназарова 1948 жана 1957-жылдары Социалисттик Эмгектин Баатыры наамына эки жолу татыктуу болгон. Мал чарбачылык секторунда малдын санын көбөйтүүгө, фронтко керектүү мал чарбачылык продукцияларын өндүрүүгө маани берилген. Согуш жылдарында республика фронтко эт жиберүү милдетин ашыгы менен аткарган.

Бардыгы фронт үчүн!

Кыргызстандын калкы согушка өз эсебинен жеке жардамдарын да аяшкан

жок, азык түлүк, жылуу кийим кече жөнөтүп турушкан. Ар бир үй-бүлө кымбат баалуу буюмдарын, маяналарынын бир бөлүгүн, Коргонуу Фондусуна өткөрүшкөн. Согуш жылдарында Коргонуу Фондусуна кыргызстандыктар тарабынан 189 млн рубль топтолгон. Жыйналган акча каражаттарына "Советтик Кыргызстан" аттуу танкалык колоннасы курулуп, ал танктар биринчи жолу 1942-жылы Сталинград салгылашуусунда колдонулган.

Кыргызстанга завод-фабрикалар менен оккупацияланган аймактардан СССР калкы да мобилизацияланган. Согуш жылдарында Кыргызстан 300.000ге жакын жарандарды кабыл алган. СССРдин борбордук бөлүктөрүнөн ооруканалар да көчүрүлүп келинген. Медициналык курстар ачылып, медперсоналдардын саны көбөйтүлгөн. Батыштан көчүрүлүп келген окуу жайлар, илимий мекемелер жана кызматкерлери Кыргызстандагы илимий изилдөөлөргө зор салымын кошушкан. 1943-жылы СССР Илимдер Академиясынын кыргыз филиалы түзүлгөн. Согуш мезгилинде Кыргыз ССРинин маданият ишмерлери (жазуучу, акын, сүрөтчү, актёр) да согуш жана патриотизм темасына басым жасашкан. Абдылас Малдыбаев, Сайра Кийизбаева, Аширбек Боталиев, Анвар Куттубаева, Мыскал Өмүрканова, Мариам Махмүтова, Муса Баев, Атай Огонбаев ж.б. атактуу кыргыз өнөрпоздорунан турган концерттик топтор фронтторго барып, концерт берип турушкан. Кыргыз совет адабиятынын өкүлдөрү мекенди коргоо темасында чыгармаларды жазышкан. Өзгөчө жаштыгы согуш мезгилине туура келген Чыңгыз Айтматов, согуш мезгилин чагылдырган чыгармалары аркылуу 1950-жж. окурмандарга таанылып, жылдызы жанган. Бир топ акын жазуучулар согушка катышып, алардын айрымдары кайтпай калган.

Түрк элдеринин сүргүнгө айдалышы

Согуштун трагедиялуу беттери да арбын. Согуш жылдарында Орто Азияга, анын ичинен Кыргызстанга Кавказдан, Крымдан, мексик түрк, крым татарлары, чечен, ингуш, кумук, карачай, балкар, ногой ж.б. түрк тектүү калктардын өкүлдөрү зордук менен көчүрүлгөн. Эң аянтычтуусу, Сталиндик бийлик тарабынан чыккынчы деп айыпталышкан бул калктар чоң жоготууларды баштан кечиришкен. Согушта бир жагындагылар эрдик көрсөтүп, орден медалдарды тагыша экинчи жагында биринчи тараптардагыдай эле мекенди коргоого аттанышып, бирок немистерге туткунга түшкөн жоокерлердин тарыхын да унутпашыбыз керек. Алар согуштан кайтып келгенден кийин чыккынчылык менен айыпталып, камалган же алыскы аймактардагы шарты катаал лагерлерге сүргүнгө айдалган. Мындай тагдырдын жазмышына кабылып, туткунга түшкөндөрдүн арасында кыргыздар да бар эле.

Жыйынтыктап айтканда, Кыргызстандын жакынкы доор тарыхында Улуу Ата Мекендик Согуштун өзгөчө орду бар. Улуу Ата Мекендик согуш мезгилинде кыргызстандыктар фронтто салгылашып, ошол эле учурда тылда кужүрмөн эмгектенишип, жалпы жеңишке зор салымын кошушкан.

Доц.м.а. Зухра Алтымышова

Улуу Жеңишке 75 жыл

Согуш мезгилиндеги кыргыз адабияты

Быйыл Улуу Жеңиштин 75 жылдыгы. Бул улуу жеңишке бүтүндөй совет эли менен катар эле кыргыз калкынын да кошкон салымы чоң болгон. 1945-жылдын 9-майы. Көз ирмем сайын адам өмүрүн канжыгага сайып, ажалдын арааны сүргөн адам акылына сыйбаган каргашага чекит койгон күн. Эпелердин кайратын сынаган, жаш балдарды эрте жетилткен, бүтүн элди муңкуроткон апаат күндөрдү артка таштаган күн. Кыргыз эли бүтүндөй совет эли менен бирге согуш башталган күндөн тарта ушул күндү чыдамсыздык менен бар кайратын топтоп зарыга күткөн.

Филология илимдеринин кандидаты Гүлзада Станалиева

Журналист, жазуучу жана жоокер калемгерлер

1941-жылдын 22-июнунда немецтик фашизм СССРге кол салышы менен көп улуттуу совет өлкөсү үчүн Улуу Ата Мекендик согуш башталган. Ал согушта СС-СРдин башка калктарынын катарында кыргыз элинин башына да оор мүшкүл салынган. Капыстан келген жоого бет алып, Ата Мекенди коргоо үчүн ала-тоолук жоокерлер да текши аттана башташкан. Ошондо бүтүндөй советтик жоокерлерге дем-күч берген чыгармаларды жаратып, жайылтуу иши күн тартибине кошо чыгат. Бул ишти абдан батыл жүргүзүү керек болгон. Бул ишке бардык өнөр адамдары текши тартылган. Алардын күжүрмөн иш-аракетинин натыйжасынын арты менен, 1941-1945-жылдар арасында Кыргызстанда да болуп көрбөгөндөй эмгектер жасалган. Алсак, Кыргызстан мамлекеттик басмасы эки миңге жакын наамдагы аскердик, саясий, көркөм, илимий адабияттарды басып чыгарууга жетишкен, алардын жалпы тиражы 9 миллионго жеткен. Бул басылмалар согушка жөнөтүлүп, аскерлердин колуна тийип турган. Ошентип, өнөр

адамдары кан күйгөн майдан талааларында жоокерлерди эл-жерин сүйүүгө жана коргоого чакырган чыгармалары менен баатырдыкка шыктандырып турган. Согуштун алаамат жылдарында элге кайрат-дем бергендер, жеңиштин сөзсүз келерине элди ишендирип, үмүттүн шамын жаккандардын сап башында – акын менен жазуучулар турган. Алар ыкчам кабар-очерктерди жазып – журналисттик милдетти да, ыр, проза, драмаларын жазып – жазуучулук милдетти да, колуна курал алып – фронтто душмандар менен согушкан жоокерлик милдетти да таза абийир менен аткарышты. Алардын атын атай турган болсок, акындар Т. Үмөталиев, Р.Шүкүрбеков, Н.Чекменов, Я.Шываза, У.Абдыкаимов, Т.Шамшиевдер жоокер катары советтик армиянын катарында болуп эл-жерине аман-эсен кайтышты. Бирок, согушка кеткен кыргыз акын-жазуучуларынын арасында душман колунан ок жеп, кайтпай калгандары да болду. Алардын катарында белдүү жазуучулар М.Элебаев, Ж.Турсубеков, Ж.Ашубаев, К.Эсенкожоев, Ж. Жамгырчиевдер согуш талаасында мер-

тинип, Ала-Тоосуна кайтпай калышты. Болгондо да кыргыз профессионал жазма адабиятынын пайдубалын түптөгөн бул жазуучуларды согуш чыгармачылыктары бышып-жетилип турган кезинде, жазуучулук күүгө эми гана кирген чатында колдон жулуп кетти.

Тылда А.Токомбаев, Т.Сыдыкбеков, Ж.Бөкөнбаев, А.Осмонов, К.Баялиновдор журналист катары да, акын-жазуучу катары да гезит-журналдарга материалдарын жазып, көркөм чыгармаларын китеп кылып чыгарып, элге жайылтып, билек түрө иштешти.

Ушул жылдары кыргыз адабияты жаш калемгерлер С.Шимеев, А.Акаев, Н.Байтемиров жана алгачкы аялдардан чыккан акын Н.Жетикашкаевалар менен толукталды.

Баатырларды даңазалаган прозалык чыгармалар

Согуш мезгили ыкчам, тез арада жазыла турган чыгармаларды талап кылган. Ошондуктан бул мезгилде очерк, аңгеме жанрларында иштөө ылайыктуу болгон. Мезгилдин бул талабына ылайык, кыргыз жазуучулары согушта баатыр-

дык көрсөткөн чыныгы каармандардын бейнесине арналган аңгеме, очерктерин жазышкан. Бул чыгармалар “Кыргыздын атактуу балдары” деген серияда жарыкка чыккан. Мындай рубрика менен жарыяланган чакан чыгармалар бири-бирине тематикалык жактан да, идеялык жактан да өтө окшош болушкан.

Бул чыгармалардын каармандары реалдуу кыргыз жоокерлери болгон. Алар: Улуу Ата Мекендик согуш учурунда эрдиктери менен элдин эсинде калган Панфилов дивизиясынын чалгынчысы – Ашырбай Коенкөзов, 28 панфиловчулардын арасында кыргыздын уулу Дүйшөңкул Шопоков, жолдоштору душман тарапка чабуул коюусуна жол бербей ок жаадырган душмандын амбразурасына өз боюн таштап, ажал бүрккөн октордун жолун көкүрөгү менен тоскон Чолпонбай Түлөбердиев ж.б. эле. Кыргыз жазуучулары ала-тоолук баатыр жигиттердин образдарын турмуштук фактылардын негизинде көркөм ачып берүүгө аракет кылышкан. Кыргыз элинин каарман уулдарынын өмүр жолун, фронттогу баатырдыгын чакан прозалык чыгармаларда өтө тереңден чагылдырып бере алышпаса да, бул чыгармалар ошол учурда ыкчам жазылган, элдин патриоттук духун күчөтүүгө салым кошо алышкан.

Согуш мезгилинде көркөмдүк, идеялык жактан көңүл бурдурган чыгармалар М.Элебаевдин “Алыскы тоодон”, “Соңку бир күнү” аңгемелери болду. Өзүнүн “Узак жол”, “Кыйын кезен”, “Бороондуу күндө” чыгармалары менен кадыресе чебер прозаик катары таанылган М.Элебаев бул аңгемелеринде турмуштук окуяларды иргөөдө, турмуштук фактыга көркөм мамиле жасоодо башка калемдештеринен кескин айырмаланган. “Соңку бир күнү” аңгемесинде жазуучу жаш жигиттин аскерге кетердеги ой-толгоолорун чагылдырат. Анда Кенжегул деген баш каарман жай турмушта анчейин байкабаган нерселерге башкача бир сезимдер менен карай баштайт. Эртеңки күнү согушка аттанар жигиттин көзүнө туулган жердин ар бир ташы ысык көрүнө баштайт. Буга чейин элес албаган Сайкал аттуу кыз да кыргыз кызынын нукура жүзү, мүнөзү менен баш каарманды суктантип, кайдагы жашырын сезимдерин ойготот. Муну менен жазуучу туулуп өскөн жердин адам үчүн кандай кымбат экенин терең сезиминде туйган каарманынын согушка башкача бир кайрат-күч менен жөнөп кеткенин сүрөттөйт.

Кыргыз адабиятында Т.Сыдыкбеков даркан прозаик катары, кара сөздүн чебери катары орун ээлейт. Ал да согуш учурунда өзүнүн болгон чыгармачылык драметин жумшап, күжүрмөн иштегенин көрүүгө болот. Жазуучу “Согуш күндөрүндө” (1943) деген аңгемелер жыйнагын чыгарып, кийинки жазыла турган романдарына даярдык берген чыгармачылык тажрыйбаларын окурмандар-

га тартуулады. Мындай дегенибиз, Т. Сыдыкбеков согуштан кийин өмүрүнүн аягына чейин роман жанрында тынбай иштеди. Согуш мезгилинде ал бир тараптан, ошол романистикага карай өзүн такшалтып олтурду, экинчи тараптан, согуш мезгилинин талабына ылайык, майда жанрларды жазып, милдетин аткарууга жетишти. Анын “Пайдага чечилген чатак” жана “Тарбия” деген эки аңгемеси ушундай максатта жазылды. Эки карыянын көз караштарынын карама-каршы келип конфликтти жаратканын жазуу менен диалог формасынын үстүндө иштеп көргөн болсо, “Тарбия” аңгемесинде баяндоо формасын такшалтууга умтулган. Ал эми “Сагымбадымбы” аттуу чакан чыгармасын психологиялык этюд катары жазып, атасы согушка кеткен баланын кусалыгы аркылуу согуштун жараткан оор турмуштук жагдайларын ачып бере алган. Мындан тышкары Т.Сыдыкбековдун “Күтүү” аттуу аңгемеси да драмалык мүнөздө жазылып, анда баш каарман Мамбеттин сууга аккан баласын көрүп, согушта чүрпөсүнүн өлүмүн көргөн энеин бир заматта жинди болуп кеткенин эстеген окуясы сүрөттөлөт. Муну менен жазуучу согуштун адамдардын тагдырын талкалаган оор кесепеттери тууралуу ой калчайт.

Согуш жылдарындагы кыргыз прозасы чакан аңгеме жанрлары менен чектелгени менен, бул мезгилде биринчиден, согуш баатырларын даңазалап, алардын эрдиктерин элге жеткирип, дем-күч берген, согуштун адам тагдырына тийгизген таасирин кара сөз түрүндө баяндап, чагылдырганга аракеттер болгон. Ошондой эле Т.Сыдыкбеков сыяктуу жазуучулардын калемин такшалтып, чоң турмуштук жана чыгармачылык мектеп катары кыргыз адабиятынын согуштан кийинки этаптарына тепкич болуп берген.

Драмага айланган элдик дастандар

Согуш мезгилинде кыргыз драматургиясында ошол учурдун талабына ылайык,

кыргыз жоокерлеринин эрдигин даңазалаган драмалар арбын жаралды. Алардын аталыштарын эле карап көрө турган болсок, көбү жалаң мекенчилдикке үндөгөн чыгармалар экендиги байкалат. А.Токомбаевдин “Ант” (1942), Ж.Бөкөнбаевдин “Тоонун кызы” (1942), К.Эшмамбетовдун “Кара туман” (1942), О.Сарбагышев жана К.Жантөшевдин “Азаматтар” (1942), К.Маликов менен Куттубаевдин “Патриоттор” (либретто, 1942), Р.Шүкүрбековдун “Кек” (1943), К.Жантөшевдин “Өч” (1943), Т.Байжиевдин “Жигиттер” (1944), А.Осмоновдун “Баатырдын өлүмү” (1945) сыяктуу драмалардын бир даары майдан талаасында эрдик көрсөткөн жоокерлердин образын ачып берүүгө арналган. Бирок, жалпы кыргыз адабиятында буга чейин согуш темасындагы көркөм тажрыйбанын болбогондугу, кыргыз жазуучуларынын көбүнүн согушту өз көздөрү менен көрбөгөндүгү аларга аскер турмушун сүрөттөөдө, аскер адамынын образын ачып берүүдө кыйынчылык жараткан. Муну ошол мезгилдин алдыңкы жазуучусу А.Токомбаев Кыргызстан компартиясынын Борбордук Комитетине жазган катында да белгилеген жайы бар: “Алыскы тылда иштеп жатып мен көптөгөн ырлар, проза, ошондой эле пьеса жаздым. Бирок булар мени канааттандырбайт. Жазуучу турмушту өз көзү менен көрүп, башынан драмалык мүнөзү түшөлүү деңгээлге чыга өткөргөндө гана жакшы жазышы мүмкүн. Ошондуктан мен бул согуштун катышуучусу болгум келет”.

Согуш мезгилинде советтик элди душманга каршы күрөшкө чакыруу үчүн, мекенчилдикке үндөө үчүн ар бир элдин улуттук сыймыгы болгон баатырларын даңазалоого, элдик эпос, дастандардагы мекен үчүн күрөшкөн каармандарды үлгү тартууга чакырык ташталат. Кыргыз драматургдары да бул чакырыкка жооп берип, бир катар элдик эпос, дастандардын негизинде драма жазууга киришишет. Ошентип, К.Жантөшевдин “Курманбек”, К.Маликов менен А.Кутту-

баевдин “Жаңыл”, Т.Сыдыкбеков менен К.Рахматуллиндин “Манас менен Алманбек” драмалары, А.Токомбаев менен К.Маликовдун “Манас”, К.Маликовдун “Сейтек” либреттолору сыяктуу чыгармалары жаралат. Бирок, албетте, бул чыгармалардын текши баары эле кыргыз драматургиясында өмүрүн улантып, сахнада жашап кете алышкан эмес. Айрымдарынын көркөмдүк сапаты, драмалык мүнөзү түшөлүү деңгээлге чыга албай калган. Булардын ичинен өзгөчө 1944-жылдан баштап республикалык драмалык театрда коюла баштаган “Курманбек” жана “Жаңыл” пьесалары таасирдүү чыгып, көрүүчүлөр тарабынан жакшы кабыл алынган. Аталган эки пьеса тең кыргыз элинин эл-жерин өз жанынан артык көрүп коргогон баатырлары тууралуу конфликтти курч бергендиктен, каармандардын образдары кыйла ишенимдүү иштелгендиктен, элдин сүймөнчүлүгүнө татып, сахнадан түшпөй келген. Бул чыгармаларда эл баатырларынын жалаң гана баатырдык иштери гана эмес, а адам катары жеке таг-

дырлары, кайгы-кубанычы, арзуу-сүйүүсү кошо чагылдырылат. Ушундан улам Курманбек да, кыргыздын баатыр кызы Жаңыл мырза да көрүүчүгө жакын, эсте каларлык образдар катары таасир берет. Мындай сырдына, жаркын образдардын эрдиктери элди душмандарга каршы күрөшүүгө шыктандырып, мекенчилдикке үндөп, жеңишке шыктандырган. Айрыкча, “Курманбек” драмасы кыргыз драматургиясынын жаңы көркөм-эстетикалык бийиктикке көтөргөн чыгарма болгон. “Курманбектеги” образдарды элге жеткирүүдө Кыргыз мамлекеттик драма театрынын актёрлорунун, айрыкча, Тейитбектин ролун, анын кулк-мүнөзүндөгү көп кырдуулукту, карама-каршылыктуулукту көрсөтүп психологиялык тереңдикте ойногон СССРдин эл артисти Муратбек Рыскуловдун үлүшү чоң болгон.

Жыйынтыктап айтсак, кыргыз драматургиясы согуш учурунда идеялык-көркөмдүк жактан кыйла өсүп, элдин патриоттук аң-сезимине абдан таасир берген күчтүү искусство куралына айланган.

Кыргыз профессинал адабиятында согуш темасынын чагылдырылышы

Улуу Ата Мекендик согуш мезгили (1941–1945) совет элинин гана эмес, Европанын көп элдеринин тарыхына өзгөчө так калтырган катаал мезгил болуп катталды. Кол салышпоо жөнүндөгү убадасын бузган фашисттик Германиянын 1941-жылы 22-июнда Советтер Союзуна басып киришинен баштап, согуштун бүткөн мезгилине чейинки аралык совет элинин гана эмес, Европа, Азия континентиндеги бир катар элдердин экономикалык, маданий турмушун кескин өзгөртүп, бүт бойдон согуштук нукка бурган.

Согуш 27 миллиондон ашуун адамдын өмүрүн кыйды. Советтер Союзунун Баатыры деген наамды алган баатырлардын саны 12 миңден ашуун болгон. Бул согушта Кыргызстандан 60тан ашуун адам Советтер Союзунун Баатыры деген наам алган: Дүйшөнкул Шопоков, Дайыр Асанов, Калыйнур Үсөнбеков, Чолпонбай Түлөбердиев, Талгат Бегеждинов, Николай Ананьев, Гавриил Пантелеев ж.б.

Кыргыз акын-жазуучулары фронтто эл-жерибизди коргошту Албетте, согуш мезгилинде көп улуттуу совет адабиятынын башкы темасы – согуш темасы болгон. Фашисттик баскынчыларга каршы күрөшкө жалпы совет эли сыяктуу эле кыргыз эмгекчилери менен бирге Кыргызстандын маданий ишмерлери да активдүү катышкан. Т. Үмөталиев, Р.Шүкүрбеков, Н.Чекменов, Я.Шываза, У.Абдыкаимов, Т.Шамшиев жана башка жазуучулар кан майданда болушуп, душмандар менен салгылашып кайтышкан. Ал эми М.Элебаев, Ж.Турусбеков, Ж.Ашубаев, К.Эсенкожоев, Ж.Жамгырчиев өңдүү жазуучулар эл-жерибизди коргоп, Ата Мекен үчүн баатырларча курман болушкан.

Согуш учурундагы поэзия мекенди коргоого үндөгөн

Тынч жаткан элди басып кирген фашисттик Германияны адилетсиз согуштук аракеттеринин бетин ашкерелеп, бүткүл совет элине патриоттук чакырыкты поэтикалык тил менен тезирээк жеткирүү үчүн шамдагай поэзия согуш башталган алгачкы күндөн активдүү кыймылга келген.

Кыргыз акындарынын согуш мезгилинде жазылган ырларындагы Мекенди коргоо темасы Мекендин ыйыктыгын даңазалоодон тышкары чакырык жана милдеттендирүү мазмунуна ээ болгон. Ошондой эле ант берүү, коштошуу, узатуу, кат жазышуу, фронтко жардам, белек берүү, сүйүү сезимдерин билдирүү түрүндө жазылган ырлардын да бир кыйласында чакырык, милдет тапшыруу багытындагы ойлор айтылган.

Майданда жүргөн жоокерлер өзүнүн жердештерине, ата-энеси, эже-карындаш, жеңелерине, сүйгөн жарына, инилерине кайрылышып, алардын эмгекте үлгү көрсөтүп, фронтко мыкты жардам берүү милдетин абийирдүүлүк менен аткарууларын өтүнүшөт. Согуш мезгилиндеги дал ушул чындыктын өзү поэзиянын мазмунун түзүп, ырлардын коштошуу, узатуу, ант берүү, кат жазуу сыяктуу көп түрдө жазылышын шарттаган, жалаң кыргыз поэзиясында эле эмес, ал кезде бүткүл совет поэзиясында ырлар дал ошондой формаларда жазылган.

Согуш темасы Т. Үмөталиевдин чыгармачылыгында

Согуштук турмушту, фронттогу жоокерлердин эрдиктерин кеңири да, реалдуу да көрсөтүү жагынан Т.Үмөталиевдин поэзиясы башкалардан өзгөчөлөнүп турат. Акындын согуш майданында жүрүп, солдаттык турмушту жакшы билгендиги анын ырларынын чындыкка жакын болушун, фронттук тур-

мушту кеңири камтышын шарттады. «Акыркы ок», «Кантип кетсин эсинден», «Үч баатыр тууралуу ыр», ж.б. Т.Үмөталиевдин согуш мезгилиндеги поэзиясы фронттун элсин поэтикалык тил менен көрсөтө алган күжүрмөн поэзия катары өз учурунда эле адабий коомчулук тарабынан жакшы бааланган. Акындын согуш мезгилиндеги ырлары топтолуп, 1946-жылы «Жеңиш» деген ат менен өзүнчө китеп болуп басылган.

Достук темасы - негизги темалардан бири болгон

Согуш мезгилиндеги поэзияда кеңири иштелген темалардын бири – бул достук темасы. Гитлердик баскынчылар өлкөгө кол салганда СС-СРдеги көп улуттардын биримдиги болбойт деген ой жорууларга ишенишкен. Гитлердин бул идеологиясынын кур кыял экендигин советтик улуттардын фронттогу жана тылдагы биримдиги, достук мамилелери ачык айкындап койдү. Улуу достук, ошондой эле эл аралык пролетариат менен совет элинин согуш учурундагы тилектештик, достук мамилелери советтик адабияттын (анын ичинде поэзиянын) башкы темаларынын биринен болгон. Кыргыз акындары да бул маселеге кайрылышып, өздөрүнүн үлүштөрүн кошушкан. Ж.Бөкөнбаевдин «Биздин дос», К.Маликовдун «Карт Днепр үн салат», «Россия», Т.Үмөталиевдин «Угасың», «Келбейт тебе», «Оксана», А.Токомбаевдин «Кош», «Улуу орус кыргызды», А.Осмоновдун «Академик Скрябинге», «Россия», «Покрышкинге», А.Токтомушевдин «Түркмөн кызына», «Орус баласы» сыяктуу ырларында Советтер өлкөсүндөгү улуттардын бири-бирине болгон достук сезими, алардын өз ара ынтымактуулугу даңазаланган. Бул согушта бүткүл совет элдери бир кишидей жапырт туруп кармашып, жеңишти тездетишти.

А. Осмоновдун ырлары согуш жараткан муң-кайгыны чагылдырган

Кыргыз элинин таланттуу акыны А.Осмоновсогуш басылган 1945-жылдын аяк ченинде эле «Өлүп тирилгендер», «Үч аяк», «Жеңишбек» аттуу поэмаларын жазган. «Өлүп тирилгендер» поэмасында ал согуштун калтырган ачуу тагын ар башка адамдардын тагдырларына байланыштуу ачып сүрөттөгөн. Согуш жалаң эле өмүр менен өлүмдүн кармашын, адамдардын эрдигин, же кемтигин сыноочу кандуу майдан болбостон, андан алыс жаткан тылдагы адамдардын да тегин тескөөчү, акыл-эсин өлчөөчү кырдаал эле.

Согуш мезгили мурда бейпил тынч күндөрдө көп байкалбай жүргөн оң, терс сапаттарды тез эле жылаңачтап ачып көрсөтө турган өзгөчө бир сыноо экендигин А.Осмоновдун поэмасынын мазмунунан дагы бир жолу ачык байкайбыз. Айрыкча, адамдардагы асыл сапаттардын мурдагыдан да толукшуп, көзгө толумдуу, жүрөккө жагымдуу болуп көрүнүшүн А.Осмонов «Үч аяк», «Жеңишбек», «Эшимкандын тереги» поэмаларында жакшы сүрөттөгөн.

Мекен, өмүр, эмгек!

Өлкөнү калыбына келтирүү аяктап, мамлекеттик масштабдагы улуу курулуштардын келечегине шыктанган акындарыбыздын чыгармачылыгында айрыкча Ата Мекен, өмүр, турмуш, эмгек темалары мурда болуп көрбөгөндөй жаңы бийиктикке көтөрүлдү. Кыргыз айылынын көркү, айыл адамдарынын тиричилиги, эмгек көрүнүштөрү, карапайым колхозчулардын ой-саанасы, дүйнөгө көз карашы, эмгекке болгон мамилеси, үрп-адат, салты өзүнүн бүткүл турпаты менен акын А.Осмоновдун поэзиясынын негизги тематикалык объектисине айланган эле. Колхоз темасын не бир майда өңдөнүп көрүнгөн деталдарына чейин аңтара изилдеп, поэтикалык көркөм жалпылоого алуу жана анын мурда кол тие элек жаңы кырларын ачуу жагынан А.Осмонов башка кыргыз акындарына салыштырганда, чынында да өзгөчөлөнүп турган. Ал идеялык-тематикалык планда гана эмес, көркөмдүк чеберчилик жактан да кыргыз поэзиясына зор жанылык-тарды алып келип, новатордук из-

денүүлөрдүн жаңы горизонтторун ачкан. Буга анын «Менин жерим – ырдын жери» (1947), «Жаңы ырлар» (1947, 1949) сыяктуу ыр китептери толук далил боло алат.

Кыргыз акындарынын согуш мезгилиндеги поэзиясы менен таанышып көргөн ада анда Ата Мекенди чексиз сүйүү, элдин тагдырын ойлоо, баскынчы душманды жек көрүү, Ата Журтту коргоо, фашисттерди талкалоо, ынтымактуулукка үндөө, жеңишке тезирээк жетүүгө тилек кылуу, өлүмгө кайгыруу жана кайрат кылуу, келечекке терең ишеним менен кароо сыяктуу ой толгоолордун кеңири орун алгандыгын байкайбыз. Анткени согуштук кырдаал аң-сезимдердин, көз караш, түшүнүктөрдүн тездик менен өсүп, тездик менен курчуп, чыңалып жетилишин шарттаган өзгөчө кырдаал болгон.

К.Артыкбаевдин «XX кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы» китебинен алынды. Даярдаган ага окутуучу Ч.Жылкычиева

Окопто

Биротоло жанды жалмап токтомокко,
Учушат каяша айтып октор окко.
Жүрүшпүз тынч күндөрдүн баркын билбей,
Адамзат барга көнбөй,
Көнөт жокко.
Үркөр да,
Жетиген да,
Алтын Казык,
Карашат бүтүн башка жымындашып.
Аларды бүтүн көрүп турган өңдүү,
Окопто жатып алып болом ашык.
Алар бир бул жерде да,
Айылда да,
Болгону мына мындай айырмада:
Мында сен – “акыркы ирет корбодумбу?”деп,
Анда сен –кайдыгерсиң дайым ага.

С.Эралиев.

Кош, Ала–Тоо, уулуң кетти майданга

Дүйнөнүн жүзүн өрт алып,
Кара жалын каптады.
Кыяндай жүрөт шаркырап,
Кызыл кандын акканы.
Ушундай апаат күндөрдө
Уяттан уят эмеспи
Уулундун үйдө жатканы.

“Айланам коркок болбо”деп,
Айтканын эстейм эненин.
Айчапчып суудай толкуган –
Артымда калкым турганда
Айыгышкан жоону жеңемин.
Барыктап багып өстүргөн,
Баландын сына өнөрүн.
Жеримдин бетин булгатпай,
Желмогуз канын төгөмүн.

Аман кал, калкым, аман кал,
Айлында чардап жүргөмүн,
Аралап, терип чоңойгом
Адырдын жашыл гүлдөрүн.

Эрибей мөңгү жаркырап,
Эзелден жаткан жерде өстүм,
Санаасыз көңүл кубанып,
Сайрандап салкын желде өстүм.
Кордукту салып душманга
Колумдан намыс бербесмин.

Ж.Бөкөнбаев

Согушта жүрүп бир убак

Качкын, мейли качпагын,
Көрөсүң тагдыр жазганын.
Согушта жүрүп бир ирет,
Сагынгам Кыргыз асманын.

Журсо дагы жанымда
Турпагынын бир уучу,
Тоолорум кирип түшүмө
Заманамды кууручу.

Ойлосом азыр ал кезди,
Бул бутум далай кан кечти.
Бул колум далай ок атты.
Согушта адам жан кечти.

Мен кирбеген калаа жок,
Мен жүрбөгөн талаа жок.
Азапты далай тарткамын,
Ар жеримди талап ок.

Жоокерге кат

Кандай уулум, армиялык абалың,
Эр жеткен соң эл коргоого жарадың.
Андай болсо алып койгун жаш жоокер,
Айылдагы карт жоокердин саламын.

Кандай уулум, мактанычым, сыймыгым,
Каалайм сага ден соолуктун чындыгын.
Меникинен так аткарып жүрө көр
Менден сүрдүү командирдин буйругун.

Чыңап бойду, чыдай билгин кыйынга,
Кыйындыкты жеңген киши кыйын да...
Мекен үчүн шинели жок көйнөкчөн
Эл жиберсе эрдик көрсөт уюлда.

Кош, жаш жоокер салам сага энеңен,
Энең сени эр болсун деп төрөгөн.
Келсең үйгө, келиндүү да болоорбуз
Түшкө кирет ээрчин жүрчү неберем

Б.Сарногоев

Согуш

Согуш, согуш, көргөм суук түрүңдү,
Согуш, согуш, уккам заар үнүңдү.
Сенден канча кооз шаар бүлүңдү,
Сан гүл соолуп, сан момолор күбүлдү.

Эсеп жеткис өмүрлөрдү кыйдың сен,
Эсеп жеткис адам үнүн тыйдың сен.
Себенкери болдуң тоодой кайгынын,
Селдей аккан көз жаш менен ыйды сен.

Каза кылып уулдарын сүйүктүү,
Канча энеге сен тарттырдың күйүттү.
Нечен көздүн жаркын нурун өчүрүп,
Жерге көмдүң нечен таттуу үмүттү.

Алып келип сен бурганак, ызгаарды,
Адамдардын өмүрлөрү кыскарды.
Мунжу кылдың нечен берен,
Муңдуу кылдың далай сулу кыздарды.

Тапса сени соолутуучу органы,
Адамзаттын калбас эле арманы.
Көрбөсө дейм анда жексур өңүңдү.
Балдарымдын балдарынын балдары.

1999–жыл

Согуш

Алдында канча кырчын тизе бүктү.
Адамга арттың далай кайгы жүктү.
Андыктан согуш тосчу кара бетти
Аябай жаадырайын түкүрүктү.

Жүдөтүп алып бүттүң жүрөк үшүн,
Жексуруң, жек көрүмчү, жылаан түсүң.
Көрүнгөн кур калтырбай шыбагандан,
Көрүнбөй түкүрүктөн калсын жүзүң.

Болсочу мен турмушта ойлогондой,
Жеңиштин ширесинен тойлогондой.
Ойносом кокус согуш колго түшсө,
Мышыктар чычкан менен ойногондой.

Уйпалап,тиштеп коюп кайра жайлап,
боздосо чыйп–чыйп этип көзү жайнап.
Акыры ачып туруп кенен оозду
Баш сөөгүн былчырата койсом чайнап.

Т.Кожомбердиев

Ата Журт

Жылуу кийин жолун кыйын үшүүрсүң...
Кыш да катуу...бороон уулуп, кар уруп...
Суугунду оз мойнума алайын,
Жол карайын, токтой турчу, Ата Журт!

Түндөр жаман...кырсык салып кетпесин,
Наалат келип ат тизгинин шарт буруп...
Азабыңды өз мойнума алайын,
Из карайын, токтой турчу, Ата Журт!

Жаз да башка... Жел тийбесин абайла,
Көпкө турбас, мобул турган сур булут.
Бүт дартыңды өз мойнума алайын,
Сен ооруба, мен ооруюн, Ата Журт!

24/X 1948 Чолпон–Ата
А.Осмонов

Солдатка кеңеш кат

Кан майданда кармашуу – башкы милдет.
Кармашпасаң жармашат ажал, илдет.
Кас душмандын кадемин калтырбасаң –
Ким экенин согушта кимдер билет?
Үйгө кайткан солдаттан көрөт сени,
Үмүт үзбөй оюнда өбөт сени.
Үч бүктөлгөн кагазда кат келбесе –
Үшү тайып энеңдин чөгөт деми.
Эмне болот? Ким айтат аны болжоп?
Эне чачы агарды мезгили жок.
Эстегенде баласын эртели–кеч –
Эшитилет энеге ышкырган ок.

Т.Байзаков

1945–жыл, Жеңиш күнү

Башта жер үй,
Окоптордо жатканбыз.
Бул бутум далай кан кечти,
Бул колум далай ок атты,
Согушта адам– жан кечти.

Мен кирбеген калаа жок,
Мен жүрбөгөн талаа жок.
Азапты далай тарткамын,
Ар жеримди талап ок.

С. Жусуев

“Кызыл Кыргызстан” гезити Улуу Ата мекендик согуш жылдарында

Ата окутуучу
Бакыт Орунбеков

1941-1945-жылдардагы Улуу Ата Мекендик согуштун максатын, мүнөзүн ачып көрсөтүүдө “Кызыл Кыргызстан” гезити согуштун биринчи күнүнөн тартып, “Правданын”, “Известиянын”, “Красная звезданын” баш макалаларынын, партия менен өкмөттүн жетекчи ишмерлеринин сүйлөгөн сөздөрүнүн макалаларынын такай жарыялап тургандыгы, гезит беттеринде 90%дан ашык пропагандалык, чакырык маанайдагы материалдарын басып турган.

Гезиттин ошол мезгилдеги негизги мүнөзү пропагандалык мүнөздө болгону байкалат. Загальовкалардын дээрлик 100%га жакыны чакырык түрүндө басылган. Сталиндин сөздөрү, компартиянын башчыларынын кайрылуулары сыяктуу маалыматтар көп кездешет.

“Кызыл Кыргызстандын” алдына коюлган эң зор милдет – совет элин фашизмге каршы уюштурууда жана мобилизациялоодо партия менен өкмөткө жардам көрсөтүү кызматында тематикалык рубрикалар жарыяланып турган. Алсак, “Советтер союзу боюнча”, “Партиялык турмуш”, “Совинформбюродон”, “Республикабызда”, “Бүткүл союздук мелдеш”, “Чет элдик хроника”, “Эл

аралык обзор”, Фронтчулардын үй-бүлөсүнө камкордук”, “Кулактандыруу”, “Ата мекендик согуштун фронтторунда”, “Фронттон кат”, Фронто кат”, “Стахановчо иштейли”, “Элдик жооп” ж.б.

Экинчиден, жарыяланган материалдардын көпчүлүгүндө авторлору жазылбаганы байкалат. Болгону, адабий көркөм чыгармаларда жана башка гезиттерден келген маалыматтардын шилтемеси гана берилгени болбосо, гезиттин ичиндеги журналисттердин ысымы жазылган эмес. Ошондой эле өлкөнүн ар кыл аймагында иштеген кабарчылардын да аты жазылбастан, “аймактык кабарчыдан” деген гана белгилер бар. Ал эми гезитте өзүнчө жана

өзгөчө ролду ээлеген сүрөттөрдүн ким тартканы жана качан, кайда тартылганы түшүндүрмөсү менен чагылдырылган. Согуш мезгилинде гезитте иштеген сүрөтчүлөрдүн 100 пайызы славян тектүү адамдар болгондугу байкалат.

Фронттогу эрдиктер “Кызыл Кыргызстан” гезитинде чагылдырылды. Гезитти басып чыгаруу күндөрү так болгон эмес. Жумасына гезит төрт жолу чыкса, кийинки жумада үч жолу же беш жолу басылып турганын гезит бетин барактап жатып салыштырса болот. Ал эми согуштун экинчи жылында гезит райондук гезиттин форматында төрт бет болуп кичирейип чыга баштаганы көрөбүз.

Согуш мезгилиндеги макалаларды жарыялоодо гезит фронтто болуп жаткан окуяларды андагы жеңиштерди, жоокерлердин эрдиктерин чагылдырып турган. Ал эми тарыхтан баарыбызга белгилүү болгондой Ата мекендик согуш дүйнө эли үчүн, анын ичинде кыргыз эли үчүн көптөгөн кыйынчылыктарды, оор күндөрдү, жоготууларды алып келген. Бирок гезит бетинде мындай маанайдагы маалыматтарды кездештире албайсың. Буга кошумча 1941-жылдан тартып 1945-жылга чейинки сандарында ден соолукка байланыштуу бир гана материалды табууга болот.

Жалпылап айтканда, “Кызыл Кыргызстан” гезити Улуу Ата Мекендик согуш мезгилинде партия менен өкмөттүн жетекчилеринин сөздөрүн, макалаларын жарыялоо менен СССРдин тышкы саясаты бардык элдердин колдоосуна ээ болгондугун ишенимдүү көрсөткөн басма сөздүн катарына кирген. Гезит согуш учурунда душманга каршы бүткүл элдик күрөштүн чыныгы жарчысы болгону, анын ишинин башкы багыты душманды талкалоону уюштуруу боюнча партиянын Борбордук комитети, Совет өкмөтү тарабынан иштелип чыккан чаралар менен белгиленип тургандыгы аныкталды.

Улуу Ата Мекендик согуш жылдарында “Кызыл Кыргызстан” гезитинен кыргызстандыктарга тиешелүү төмөндөгүдөй тарыхый маалыматтарды окуйбуз:

“Кыргызстандыктар согуш болуп жаткан жерлерден эвакуацияланып келген 150 миңден ашык үй-бүлөнү батырып, багып, көчүрүлүп келген 30дан ашык завод, фабрикаларды жыл айлантпай монтаждап, ишке киргизген.

Жалпысынан согуш жылдарында Советтик Кыргызстан фронт үчүн 7 миллион тонна көмүр, 177 миң тонна кумшекер, 839 миң тонна нан, 128 миң тонна эт, 57 миң тонна картошка, 57 тонна жашылча-жемиш, 94 миллион банка эт консервасын жөнөтүшкөн.

Кыргызстан ошол кезде өндүрүшү өнүккөн ири республикага айлана элек болсо да, Советтик Армия үчүн 1941-жылдын июнунан 1943-жылдын сентябрына чейин эле 2005 автомашина, 46 каз тамандуу трактор, 15819 ат, 1979 араба берген. Ушул жылдар аралыгында Тянь-Шань областы эле 4292 ат, 89 автоунаа кошумча кылган.

Кыргызстандын өзүндө бир катар аскер бөлүктөрү, кошуундар түзүлгөн. Алар 385-аткычтар дивизиясы, 40-жана 153-өзүнчө аткычтар бригадасы, 1941-жылдын ноябрында Фрунзе учкучтар мектебинин базасында 660-665-түнкү бомбалоочу авиациялык полктуу түзүлгөн. Кыргызстандын жана Казакстандын мыкты жигиттеринен топтолгон легендарлуу 316-кийин 8-гвардиялык аткычтар дивизиясы уюштурулган. 1941-жылы 13-ноябрда Коргоо Мамлекеттик Комитети Орто Азия жана Казакстан республикаларында Улуттук кавалериялык дивизияларды түзүү боюнча токтом кабыл алган. Ошонун негизинде кыска мөөнөттө Кыргыз ССРинин 107-108-109-улуттук атчандар полку түзүлгөн. Кыргызстан булардан тышкары 363 миң жоокер күчүн берген.

Кыргыз эл артисти, кинорежиссер
Артыкпай Сүйүндүков

“Элес”

1941-жылы июндун 22де Германия Советтер Союзуна кол салды. Советтик аскерлер Берлин шаарын чабуул менен басып алганда, Германия капитуляция актына кол коюп, коркунучтуу, катаал жана кыйын болгон улуу Ата Мекендик Согуш 1945-жылы майдын башында аяктады.

Бул согуш дүйнө жүзүндө болуп өткөн эң масштабдуу согуштардан бири болуп, Советтер Союзунун 27-30 миллион жаранынын жана 500 миңге жакын кыргызстандыктардын өмүрүн кыйган. Мындан тышкары, фронттун четинде фабрика, заводдордо, талаада, шахта менен курулуштарда күнү-түнү талыкпай иштеп, жоокерлерди курал-жарак, тамак-аш жана кийим-кече менен камсыз кылгандардын канчасы ачарчылыктын жана катаал шарттын курмандыгы болуп көз жумушкан.

Ал күндөн бери 75 жыл өттү. Жалпы аскердик мобилизация учурунда согушка кеткен 17-18 жаштагы жигиттер бүгүн 97 жашка чыгып калышты. Алардын саны да, тилекке каршы, азайды. Согуш каармандарынын убагы өтүп баратат, аны менен бирге бүтүндөй доор алмашууда. Балдары, ата-энелери, туугандары үчүн жанын берген ата-бабаларыбыздын доору өткөн тарых катары улам элеси алыстап баратат. Алардын баатырдыгы бизге, балдарыбызга, неберелерибизге тынчтыкта жашоо мүмкүнчүлүгүн тартуулаган унутулгус тарых болушу керек.

Кыргыз киносунда согуш темасы Чыңгыз Айтматовдун чыгармалары аркылуу чагылдырылды

Согуштун элеси сүрөттөрдө жана кино тасмаларда сакталып калган. Кыргыз Республикасынын 60-жылдыгына карата 1984-жылы Кыргызфильм киностудиясында режиссер Жакып Рахматуллин тарабынан “Улуу Ата Мекендик согуш мезгилиндеги Кыргызстан” аттуу узун метраждуу даректүү тасма тартылган. Бул тасма толугу менен аскердик хроникалык тасмалардын негизинде жаралган. Бул тасмалардын көбү согушта курман болгон 300 оператордун эмгегинден алынган. Кээ бир кадрлар бул операторлордун акыркы кадрлары болгон. Бул согуш кинохроникасы Советтик Союзунун бардык архивдеринен: Ленинград, Алматы, Ташкент, Бишкек жана башка шаарлардан чогулган. Бүгүнкү күндө бул материалдар Кыргызстандын алтын фонду болуп саналат. Себеби, аскердик даректүү кадрлар согушка катышып, кыйрагандардын башынан өткөргөн учурларын чагылдырат. Бул баа-куну жок кадрлардан көптөгөн жоокерлерди туугандары таанышкан учурлар болгон. Бирок, алардын көбү кайда курман болуп, кайсыл жерде көмүлгөнү белгисиз. Кыргызстанда 1941-жылына чейин киностудия жок болчу. 1941-жылдын 17-ноябрында өкмөттүн чечими менен Фрунзе кинохроника студиясы ачылган. Ошол күн кыргыз киносунун туулган күнү болуп эсептелинет. Ал убакытта Кыргызстанда согуш тууралуу эч кандай тасма тартылчү эмес. Мунун себеби керектүү адабий булактардын жоктугуна байланыштуу болушу мүмкүн. Баарыбыз билгендей эле, адабият кинематографтын негизи. Кыргыз киносундагы согуш темалары Чыңгыз Айтматовдун чыгармаларында пайда боло баштаган. Бирок бул чыгармалардагы согуш жазуучунун көз карашы, турмушу жана ой-жүгүртүүсү менен чагылдырылган. Айтматовдун чыгармаларынын негизинде “Саманчынын жолу” (режиссер Геннадий Базаров), “Бетме бет” (режиссер Бакыт Карагулов), “Жамиля” (режиссер Галина Поплавская), “Аскер бала” (режиссер Эльдар Уразбаев) аттуу кинотасмалар тартылган. Айрыкча, “Айылыбыздын аскерлери”, “Генерал Панфилов”, “Чолпонбай”, “Келечектин элеси” жана башка даректүү тасмалар жаралган.

Согушта мекенибизди коргоп курман болгон ата-бабаларыбыздын элеси түбөлүккө сактап калуу биздин улуу парзыбыз. Өзгөчө даректүү кино менен масс-медиада бул тема өз актуалдуулугун эч качан жоготпошу абзел. Тилекке каршы, адамдын эс тутумунда көп нерселер сактала бербейт, анын үстүнө идеологиялык пропаганданын кысымынан улам да баалуулуктар өзгөрүп, унутулгус тарыхый окуяларга анча маани берилбей калат.

Бирок, тарыхыбызда кандуу изи менен калган бул согуш, анда мекен үчүн курман болгон ата-бабаларыбыздын элестери эч качан унутулбашы керек.

Улуу Ата Мекендик Согуш жана саясий пропаганданын куралы катары графикалык иллюстрациялар

Улуу Ата Мекендик согуш адамзаттын тарыхында эң чоң жоготууларга алып келген кандуу жана масштабдуу согуштардын бири катары тарыхта калды. Бул согуш 62 өлкө, үч континент, төрт океандын сууларында канчалаган адамдын өмүрүн алуу менен көптөгөн тагдырларды өксүтүп өттү. Советтер Союзунун катарына кирген өлкө катары Кыргызстан да бул каргашалуу согуштун аягына жеңиш менен жетүү үчүн жан аракетин аяган эмес. Ата Мекенди сактап калуу үчүн аскердик күч менен бирге бардык каражаттарды колдонуу максатка ылайык көрүнгөн. Бул багытта Советтик Кыргызстанда пропаганданын Улуу Ата Мекендик согуштагы орду абдан олуттуу экендигин баса белгилеп кетүү керек.

Ата окутуучу
Канышай Муктарова

Калктын башына оор мүшкүл түшүп турган чакта шыктандыруу, дем берүү, күч, кубат болуу, колдоо көрсөтүү аба менен суудай керек болуп турган. Жалпы агартуучулар менен кошо массалык маалымат каражаттарынын өкүлдөрүнүн да негизги милдеттеринин бири элге кайрат берип, жеңиштин жакын экендигине үмүттөрүн арттырып, жалпы коомчулукту жана согуштагы Кызыл Армиянын жоокерлерине жаңы эрдиктерди жарата беришине стимул берип келишкен. Согуш жылдарында душмандын ырайымсыз мизин кайтаруу үчүн, биримдикти камсыз кылуу үчүн массалык аң сезимди башкаруу, же болбосо массалык ой-пикирди жаратуу талапка ылайык болгон. Тарыхта согуштун негизги каармандары Советтер Союзу менен фашисттик Германиянын ортосундагы каргашалуу согуш Экинчи дүйнөлүк согуш катары тааныл-

са, СССРди түзгөн мамлекеттерде “Улуу Ата Мекендик Согуш” катары билинет. Бул термин “Правда” гезитинин 1941-ж. 23-24-июнунда жарык көргөн санында алгачкы жолу колдонула баштаган. Ошол эле учурда Кыргызстан Большевик Коммунисттик Партиясынын Борбордук Комитетинин чечими менен массалык пропагандалоо иш-аракеттерин жүргүзүү башталган. Өлкө аймагында бул багыт боюнча митингдер, жыйналыштар уюштурулуп, маалыматтар таркатылып, атайын билим берүү иштери да жүргүзүлгөн. Жалпы коомчулукка пропагандалык иш-аракеттерди жеткирүү максатында колхоз, совхоз, фабрика сыяктуу өндүрүштүк жана массалык эл жыйналган жайларда пропаганда борборлору курулган. Пропагандалоо миссиясы тажырыйбалуу данышман адистерге ыйгарылып келген. Алар фронт менен элдин

ортосунда маалымат көпүрөсү катары фронтто болуп жаткан жагдайды тынымсыз маалымдоо менен бирге өндүрүш, айыл чарбасындагы эффективдүүлүктү арттыруу үчүн калкка дем берип турушкан.

Албетте, калкка таасир берүү жана фронтовиктерди ар тараптан колдоо жолунда эң керектүү пропаганда каражаттарынын бири гезиттердин орду эбегейсиз зор. СССРдин негизги гезити “Правда” менен катар Советтик Кыргызстанда “Кызыл Кыргызстан” жана “Советская Киргизия” гезиттери СССРдин жетекчилеринин буйруктарын, чечимдерин, согуштагы акыбал тууралуу маалыматтарды жоон калкка жеткирип тураар эле. Согуш учурунда гезиттердин негизги милдети эл ичинде массалык ой-пикирди позитивдүү багытта жаратуу менен калайык калктын маанайын

көтөрүү, шыктандыруу, фашисттерге болгон жек көрүүчүлүк сезимдерди күчөтүү, аларга каршы аёосуз күрөш жүргүзүү болгондуктан гезит бетиндеги кабарлар сатиралык маанайдагы графикалык иллюстрациялар менен коштолгон.

Графикалык сүрөттөр мекенчилдик сезимдерин ойготкон

Гезит аркылуу маалымат жеткирүүдө кабардын маңызын, мазмунунун таасирдүүлүгүн арттыруу, патриоттук сезимдердин ар дайым жанып турушун камсыздоодо графикалык иллюстрациялардын мааниси чоң болгон. “Советская Киргизия” гезитинин январь, февраль жана март айларында басылып чыккан санында орун алган графикалар А. Мануйлов, И. Силади, И. Микрюков сыяктуу сүрөтчүлөргө таандык.

Мисалы, төмөндөгү графикада Гитлердин союздашы менен чогуу үшүгөн жана жүдөгөн акыбалда аскерлеринин Кызыл Армия тарабынан жок кылынып, өлгөн жоокерлерин көмүүгө да чолосу келбей, байкуш кейпин кийип, ачуулуу көз караш менен качып бара жатканын көрүүгө болот. Гитлердин “Кыштан кийин жаз келет” деп сүйлөгөн сөзүнө жооп катары “Жаз сен үчүн келбейт” тексти менен коштолгон. Бул графикалык сүрөттө советтик аскерлерди даңазалоо, душмандын алсыздыгына басым жасоо, баары бир жеңиле тургандыгын көрсөтүү байкалат. Ошондой эле Советтик пропагандисттердин фашисттик пропагандадан да кабардар экендигин жазылган тексттен улам көрүүгө болот.

Гитлердин ромашка гүлүн кармап алып 1942-ж. кандай жыйынтыкталаарына байланышкан божомолдору көрсөтүлгөн. Гүлдүн бетинде жазылган божомолдор Гитлер үчүн оңдуу болбогондуктан анын бетинде кайгылуу эмоция чагылдырылган.

Бул графикалык иллюстрацияда советтик душмандын негизги образы берилип, аны совет эли баары бир жеңип чыгаары, душмандын жеңилүүдөн башка жолу жок экендиги айдан ачык экендигине басым жасалган. Гитлердин 1942-ж. эмне менен аяктаарына байланышкан божомолуна жооп катары бардык божомолдордун ийгиликсиз экендиги текст аркылуу берилген.

Бул сүрөттө болсо фашисттик Германиянын союздаштарынын образы берилген. Советтер союзунун жоокерлеринин фронтто жасаган эрдигинин, тайманбастыгынын, душманга аёосуз каршылык көрсөткөндүгүнүн жана тылдагы жумурай журттун талыкпастан жасаган эмгеги жана колдоосунун натыйжасында душмандын мизи кайтарылып, алдан тайып бараткандыгын көрсөтүү максатталган.

Ал эми Советская Киргизия гезитинде Советтер Союзунун фронттогу жоокерлери, негизги каарман катары сыпатталып, элдик баатыр образын бекемдөө үчүн баатырлардын образдары кичи пейил, эрктүү, тайманбас, тынчтыкты сүйгөн жоокер катары чагылдырылган.

Гезиттердеги кабарлардын карикатуралык иллюстрациялар менен коштолушу кыйын кезеңде окурмандардын маанайын көтөрүп, кужүрмөн эмгектенүүнү уланта берүүгө шык берип, душмандын аракеттерин кескин сынга алууга жана жек көрүү сезимдерин ойготууга жардам берген. Сатирикалык мазмунга ээ болгон графикалык иллюстрациялар жөнөкөй, түшүнүктүү, жеткиликтүү болгондуктан эффективдүү саясий курал катары периодикалык басылмаларда колдонулуп келген. Окурмандын назарын негизги кабарды окуудан мурда өзүнө буруп, кызыктырып, кабарда берилген мазмунга кошумча маани жаратуучу функцияга да ээ.

Бул сүрөттө советтер союзунун душманынын жалпы образы чагылдырылган. “Ит кейпин” кийген фашисттик Германиянын Кызыл Армиянын жоокерлери жана союздаштары менен биргеликте жасаган эрдиктери душманды тунгуюкка алып келүү менен жеңишке сөзсүз түрдө жетише тургандыгына айгинелеп турат. Фашист образын адамдык сапатка ээ болбогон, канкор, ырайымсыз, жүзү кара макулук сымал сүттөө менен массалык аң сезимде душманга каршы жек көрүүчүлүк сезимдерин ойготуу максатталган.

Ага окутуучу Каныбек Өмүрбеков

1941–1945 жылдардагы Улуу Ата–Мекендик Согуш учурундагы пропаганда жана агитация плакаттары

СССР убагында
плакаттар эң
кеңири тараган
массалык үгүттөө
каражаттарынын бири
болгон. Плакаттардын
жардамы менен
таланттуу сүрөтчүлөр
элдин эркин
билдирген, жашоонун
жакшы жана
жаман жактарын,
адамдардын өзүн-
өзү сыйлоо, өз
өлкөсүн сүйүү жана
патриоттуулук
сезимдерине
тарбиялашкан.

СССР убагындагы плакаттарда жашоонун ар тараптарына тийиштүү, коомдо болуп жаткан окуялардын дээрлик бардыгы камтылган. Совет учурунда улуттук жашоонун бардык тармактары чагылдырылып, ара-кечтикти айыптоо менен эмгек жана спорттун пайдалары жөнүндө айтылган үгүт плакаттары өтө көп санда түзүлөт.

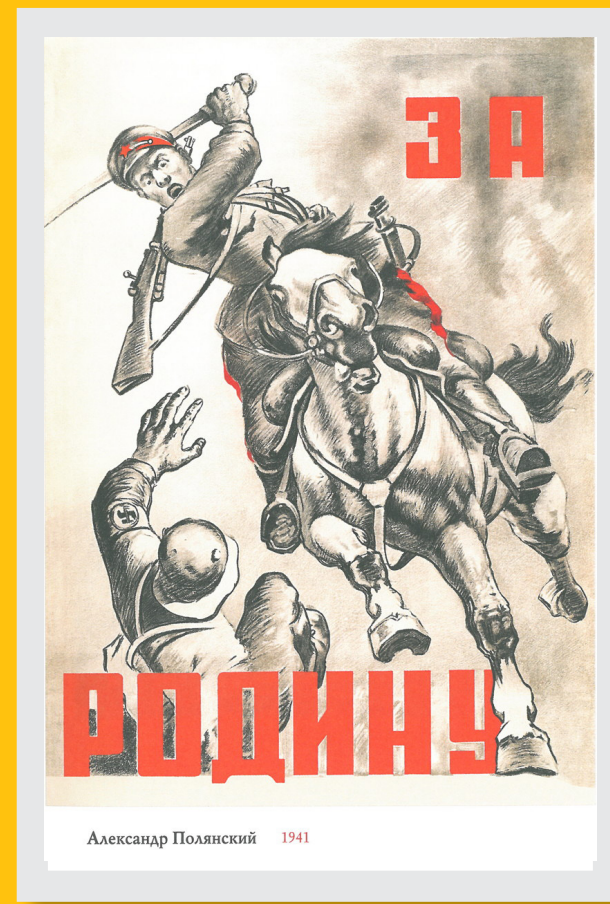
Ошондой болсо да экинчи дүйнөлүк согуш убагындагы плакаттар жаркын, өтө маанилүү, күчтүү, жүрөк козгогон, ал тургай трагедиялуу болуп саналат.

1941-1945-жылдардагы Улуу Ата Мекендик согуш учурундагы советтик плакаттарда, кең өлкөнүн бардык адамдарын фашизмге каршы күрөшүүгө чакырган. Аларда таасирдүү, элестүү образдар менен үрөй учурган согуштун, бүткүл дүйнөнү каратып алам деген фашизмдин ырайымсыздыгын көрсөтүшкөн. Экинчи дүйнөлүк согуштун учурундагы советтик үгүт плакаттары, искусствонун дагы бир формасы катары калыптанган жана бул плакаттардын көпчүлүгү бүгүнкү күнгө чейин абдан белгилүү болуу менен көркөм плакат иштеринин чыныгы шедеврлери болуп эсептелинет.

Үгүт плакаттарын түзүүдө совет элинин көркөм өнөр тарыхында ысымдары калган таланттуу сүрөтчүлөр эмгектенишкен. Бул жанрда жакшы белгилүү болгон сүрөтчүлөр: Дмитрий Моор, Виктор Дени, Майкл Данчик, Ираклий Тоидзе Алексей Кокорекин, Виктор Иванов, Виктор Корецкий, «Кукрыниксы» сүрөтчүлөр тобу, «Окно ТАСС» сүрөтчүлөр тобу жана башкалар болгон. Алар өздөрүнүн чыгармаларында улуу, эсте калаарлык, шыктандыруучу образдарды, таза сезимдерди ойгото турган күчтүү сюжеттерди жаратышып, аларды акыл-эсте уюп кала турган сөздөр менен беришкен.

Ооба, чынында эле үгүт плакат искусствосу ошол убакта элдин патриоттук сезимин калыптандырууга өз салымын кошкон, бекеринен пропаганда жана агитацияны Улуу Ата Мекендик согуштун үчүнчү фронту деп аташкан эмес. Мына ушул жерде акыр аягында согуштун тагдырын чечкен элдин руху үчүн согуш болгон. Албетте, бул согушта Гитлердик пропаганда да бекер жаткан эмес, бирок ал советтик сүрөтчүлөрдүн, акын-жазуучулардын, журналисттердин жана композиторлордун каарына туруштук бере алган эмес.

- КТМУнун атынан гезит ээси
Ректор, проф. док. Себахаттин Балжы Биринчи проректор, проф. док. Асылбек Кулмырзаев
- Башкы редактор
Проф. док. Хамза Чакыр
- Басма сөз координатору
Доц. док. Аслы Юрдикул
- Жооптуу редактор
Улук окутуучу, док. Гүлзада Станалиева
- Котормочулар
Улук окутуучу, док. Регина Жаманкулова
Улук окутуучу, док. Канышай Муктарова
Кенже илимий кызматкер док. Венера Наринаова
Кенже илимий кызматкер Жамиля Абдималикова
- Редакторлор
Кенже илимий кызматкер Бану Эрдоган Чакар
Кенже илимий кызматкер Зеки Октай
- Дизайнер
Равшан Абдуллаев
- Дареги
КТМУ Коммуникация факультети,
Жал студенттик кампусу, Бишкек
Тел: +996 312 492756/1164